

Лекція №3. Професійно важливі якості тренера

План:

1. Групи професійної майстерності тренера.
2. Інтелектуальні якості тренера.
3. Групи функцій професійній діяльності педагога.

Майстерність тренера багато в чому визначається наявними в нього якостями, які надають своєрідність його спілкуванню з учнями, визначають швидкість і ступінь оволодіння ними різними вміннями.

Все професійно важливі якості тренера можна поділити на наступні групи: світоглядні, моральні, комунікативні (включаючи педагогічний такт), вольові, інтелектуальні, - включаючи перцептивні, атенційні (якості уваги), мнемічні (якості пам'яті), - рухові (психомоторні).

Світогляд тренера мотивує всю його педагогічну діяльність як служіння своєму народові, державі, дає міцну основу для виховання в учнів активної життєвої позиції.

Відображенням суспільного світогляду тренера є такі якості як почуття відповідальності за майбутнє кожного учня як активного члена суспільства, відповідальність за долю суспільства в цілому. Виховуючи патріотизм, тренер має сам бути патріотом. Патріотизм тренера повинен проявлятися в гордості як за досягнення вітчизняних спортсменів на міжнародній арені, так і за досягнення країни в розвитку науки, літератури, мистецтва, масової фізичної культури. У той же час він має бути інтернаціоналістом, виступати за дружбу між народами, розглядати спорт як засіб зміцнення миру та взаєморозуміння між народами всіх країн.

Моральні якості відображаються в поведінці, у характері. Моральність, або мораль, - це форма суспільної свідомості, що виконує функцію регулювання поведінки людини.

Тренер повинен мати цілий комплекс моральних якостей: гуманізм, ввічливість, чесність, вимогливість, оптимізм тощо, тому що моральне виховання учнів має базуватися не тільки на словесній формі впливу на них, але, насамперед, на особистому прикладі.

К.Д. Ушинський писав, що «вплив особистості вихователя на молоду душу

становить ту виховну силу, яку не можна замінити ані підручниками, ані моральними сентенціями, ані системою покарань і заохочень». Тому виправданою є існуюча серед педагогів думка, що особистий приклад - найкраща проповідь. Тренер зобов'язаний постійно стежити за собою, ставити до себе високі вимоги, пам'ятаючи, що вчитель - це людина, спеціальністю якої є правильна поведінка.

Постійний контроль над своєю поведінкою необхідний тренеріві у зв'язку із сильно розвиненою у школярів схильністю до наслідування. Причому в молодших класах вона має неусвідомлений характер: школярами копіюються чисто зовнішні прояви й манери, які не завжди є позитивними.

Підлітки та старші школярі наслідують вчинкам і діям старших, у тому числі й тренера, свідомо, однак часом не замислюються над тим, наскільки моральні ці дії, мимоволі копіюючи не тільки гарні звички тренера, який має авторитет, але й погані. У разі, якщо школяр володіє досить розвиненою критичністю й здатен відокремити у вчителі погане від гарного, тренер може втратити авторитет в очах учня, якщо його слова розходяться із вчинками. Наприклад, якщо тренер курить, то йому неможливо буде переконати учня, що курити шкідливо для власного здоров'я й здоров'я оточення, що паління знижує спортивні результати.

Виховуючи в учнів поважне ставлення до праці, не можна самому проявляти халатне відношення до своїх обов'язків: спізнюватися на заняття, приходити на нього незібраним, скасовувати раніше заплановані заходи. Захоплення роботою передається і учням. Вони на прикладі тренера починають розуміти, що робота - це одна з головних цінностей у житті людини, що вона дарує радість не тільки самому працюючому, але й оточенню. Тільки особистим прикладом тренер може прищепити учням любов до своєї професії.

Виходячи з цього, важливою моральною якістю тренера є педагогічний оптимізм. Він включає доброту, чуйність тренера, його товариськість і доброзичливість, життєрадісність, почуття гумору, віру в учнів, у досягнення ними поставлених цілей, навіть якщо ці учні погано

вчатися і мають відхилення у поведінці: віра тренера змушує і учнів повірити у своє виправлення.

Емоційно позитивне ставлення до дітей, відкрита доброзичливість, прагнення бачити гарне заохочує учнів на спілкування із тренером, робить їх відвертими, ініціативними, створює в групі товариську атмосферу. В емоційно неврівноваженого тренера - то підозрілого й негативно налаштованого до учнів, то сентиментального й необґрунтовано поблажливого - група буває нервозною, нерівною у стосунках між собою.

Доведено, що майже всі учні вловлюють настрій тренера, і на більшість із них цей настрій впливає позитивно, якщо настрій тренера гарний, або негативно, якщо настрій поганий. Коли тренер у гарному настрої, учням легше переносити невдачі, важке легше засвоюється, тренування не здається нудним, учні менше втомлюються. Коли ж тренер у поганому настрої, то і в учнів усе валиться з рук, вони зневіряються в собі, зникає інтерес до тренування. Недарма А.С. Макаренко надавав найбільше значення тому, щоб у колективі завжди панував бадьорий, життєрадісний настрій.

Однак педагогічний оптимізм не слід розуміти як відсутність засмучення вчителя при невдачах. Засмучення, тимчасове незадоволення роботою природні і свідчать про щире, а не формальне ставлення тренера до справи. Але вони повинні завжди супроводжуватися вірою в кінцевий успіх, спонукати тренера з новою силою шукати вихід із глухого кута.

Однією з важливих якостей тренера є правдивість. Учні мають бути впевнені в щирості намірів і почуттів тренера, що спілкується з ними. Якщо учень відчує, що тренер веде з ним виховну гру, що в його словах присутня фальш, награність, то він логічно вирішує, що його хочуть обдурити, і його довіра до слів і вчинків тренера зникає. Процес спілкування набуває формального характеру або припиняється зовсім. Між тренером і учнем виникає бар'єр недовіри.

Однією з провідних моральних якостей тренера є гуманізм, що характеризує ставлення тренера до людей взагалі і до учнів зокрема. Це

визнання людини вищою цінністю на землі. Гуманізм не має нічого спільного із сентиментальністю у ставленні до дітей, із всепрощенням і невимогливістю, які, наприклад, в очах деяких батьків символізують любов до дитини. Гуманне ставлення тренера виражається в інтересі до особистості учня, у прояві до нього співчуття, у наданні йому якщо буде потреба (у складних життєвих ситуаціях) допомоги порадою й справою, у визнанні чеснот учня, у вимогливості до розвитку учня й формуванні його як особистості. Учні, спостерігаючи ці прояви гуманізму у тренера, будуть намагатися відповісти йому таким же ставленням. Таким чином, гуманізм тренера сприяє вихованню гуманізму в учнів.

Тренер має володіти й іншими моральними якостями: принциповістю (яка не переходить в прямолінійність дій і вчинків та в упертість), самокритичністю, працьовитістю, справедливістю. В.А. Сухомлинський писав, що справедливість вчителя - це основа довіри дитини до вихователя, але щоб бути справедливим, треба дуже добре знати духовний мир кожної дитини.

Комунікативні якості, до яких належать товариськість, ввічливість, доброзичливість і ряд інших, допомагають тренеріві встановлювати контакт із учнями в процесі спілкування й таким чином сприяють успіху виховної роботи тренера. До цих якостей належить і педагогічний такт.

Вольові якості мають велике значення для успішної діяльності тренера. До них належать витримка, наполегливість, терплячість, рішучість, сміливість.

Невитриманий тренер не може успішно вести виховну роботу з дітьми, тому що в їхніх очах він не має авторитету. Нетерплячі тренери, які бажають швидше досягти результату, форсують навчальні навантаження, порушуючи таким чином принципи поступовості й доступності й ставлячи під загрозу здоров'я учнів. Тренер без самовладання буде губитися в конфліктних та раптових ситуаціях, прийме необґрунтовані та не адекватні до обставин рішення. Не маючи наполегливості, тренер не зможе неухильно провадити у

вихованні учнів свою лінію, домогтися гарного матеріального забезпечення процесу тренування.

Однак спокій і витримка тренера не мають переходити в його байдужість, нехтування своєю роботою. Тренер має право і повинен радіти, гніватися, засмучуватися, ображатися. Але, навіть обурюючись, він не має виходити із себе, втрачати над собою контроль, переходити на грубий і образливий тон.

Велике значення для тренера має така якість, як винахідливість. На тренуванні часто виникають ситуації, що вимагають миттєвого прийняття рішення. Буває, що учень ставить запитання, на яке тренер не може швидко відповісти або не може продемонструвати техніку якої-небудь вправи. Якщо тренер розгубиться, почервоніє від несприятливого становища, у яке він потрапив, учні розцінять це як прояв його некомпетентності. Винахідливий тренер не дозволяє проявитися зовнішнім ознакам його внутрішнього стану. Він не буде брехати учням, придумуючи відповідь, що не відповідає реальності. Залежно від ситуації й питання він вчинить по-різному. Якщо питання не стосується предмета, то в ряді випадків можна сказати: «Я не знаю». В інших випадках можна піти від відповіді в цей момент, пославшись на несвоєчасність заданого питання: «Ти заважаєш вести урок, про це поговоримо після», або: «Саме на наступному уроці я збирався продемонструвати вам цей спосіб виконання вправи». Звичайно, на наступному уроці учень має отримати відповідь на своє питання.

Чим більший педагогічний досвід тренера, тим менше виникає несподіваних для нього ситуацій, що вимагають спритності, кмітливості, швидкого орієнтування. Однак зовсім уникнути несподіваних ситуацій не вдається навіть досвідченим тренерам, тому роль цих якостей не знижується.

Неодмінною якістю тренера має бути його вимогливість. Учні (особливо хлопчики) дуже поважають тренерів, які домагаються свого без грубого примусу й погроз, а також без педантизму. Діти одностайно заперечують м'якотілість, млявість, наївну довірливість тренера, його

безпринципну поблажливість. Всякі відступи від пред'явлених вимог (часом тренер висуває вимогу до учнів, а потім забуває про неї або скасовує без усяких обґрунтувань) учні розглядають як слабовілля тренера.

Інтелектуальні якості підкріплюють дидактичні вміння тренера, допомагають йому знаходити правильні рішення у виховній роботі, обумовлюють ефективність творчості тренера, пошуку ним нових, незвіданих шляхів у вихованні й навчанні учнів. До цих якостей відносять ясність і логічність мислення, його критичність, уяву, винахідливість, дотепність. Особливу роль у діяльності тренера відіграє оперативність мислення, що характеризує здатність тренера швидко знаходити оптимальне рішення виникаючих педагогічних завдань, а також екстраполявання, тобто передбачення результатів педагогічного впливу на учнів.

Інтелектуальні якості базуються на перцептивних і атенційних якостях, що характеризують властивості сприйняття та уваги. І.М. Сеченов говорив про реакцію миттєвого бачення, тісно пов'язану із швидкістю й обсягом сприйняття та з властивостями уваги. Ця якість дозволяє тренерові швидко орієнтуватися в мінливих ситуаціях.

Особливу роль відіграє така якість, як розподіл уваги. Тренер одночасно має стежити за багатьма об'єктами й моментами у своїй діяльності: за змістом і формою викладу ним матеріалу, якістю показуваної вправи й дохідливістю пояснень, що даються, своєю позою, ходою, мімікою й одночасно постійно спостерігати за всією групою.

При цьому він має чуйно реагувати на стан і настрої учнів (збудження, апатію, стомлення), вловити - розуміють чи ні учні його пояснення, зауважувати всі порушення дисципліни, виявляти помилки учнів при виконанні ними вправ. Недосвідчені тренери, захоплюючись викладом матеріалу, його показом, упускають з-під контролю учнів, якщо ж намагаються уважно спостерігати за учнями, то втрачають нитку викладу, роблять помилки й зупинки при показі вправи.

У багатьох випадках, щоб не переривати хід показу, пояснення,

виконання вправи, тренер має відстрочити свій вплив на учня (наприклад, він може зробити зауваження порушникові дисципліни після закінчення виконання вправи, вказати на допущені конкретними учнями помилки). Це вимагає від тренера гарної короткочасної пам'яті, щоб не забути, що він має сказати тому або іншому учневі, коли закінчиться виконання вправи або фрагмент уроку.

Таким чином, успішна педагогічна діяльність тренера пов'язана із швидкістю та міцністю запам'ятовування.

Психомоторні якості особливо необхідні тренеріві. Багато вправ, які він повинен демонструвати учнем, вимагають великої фізичної сили, гнучкості, швидкості реакції. З віком фізичні якості мають тенденцію до регресу, тому постійною турботою тренера є підтримка їх на необхідному рівні. А це пов'язане з дотриманням рухового режиму, режиму харчування, зі спостереженням за своїм здоров'ям.

Психомоторні якості тісно пов'язані з перцептивними й уважними якостями: швидкістю бачення, ступенем концентрації уваги при реагуванні на об'єкти або сигнали й т.д. Тому розподіл професійно важливих якостей тренера на групи не слід сприймати як догму. Є багато переходів одних якостей в інші, їхнє комплексування, взаємообумовлення.

«Педагогічну діяльність можна визначити як особливий вид соціальної діяльності, спрямований на передачу від старших поколінь молодшим накопичених людством культури й досвіду, створення умов для їхнього особистісного розвитку й підготовку до виконання певних соціальних ролей у суспільстві».

Стосовно педагогічної діяльності переважає підхід виділення її компонентів як самостійних функціональних ролей, для успішного здійснення яких необхідні відповідні здібності. У науковій літературі їм приділено досить уваги. Стосовно педагогічної діяльності найбільш глибоке дослідження здібностей провела Н.В. Кузьміна. Вона виділила основні компоненти діяльності педагога, яким відповідають ті або інші здібності:

конструктивний (здатність до проектування особистості, змісту, засобів здійснення педагогічних цілей), організаторсько-комунікативний (здатність встановлювати взаємини з вихованцями), гностичний (здатність здобувати й використовувати знання).

У професійній діяльності педагога виділяють чотири групи функцій:

- навчальна, виховальна, розвиваюча, мотивуюча;
- конструктивна та дослідницька;
- організаторська та комунікативна;
- самовдосконалення.

Реалізація професійних функцій приводить до утворення трьох основних підструктур особистості педагога: професійної спрямованості, професійної компетентності, професійно-важливих якостей особистості.

Професійна спрямованість - це інтегральна якість особистості, що визначає ставлення до професії, потребу в професійній діяльності та готовність до неї. До якостей, що характеризують спрямованість особистості, варто віднести: професійну позицію, професійно-ціннісні орієнтації, мотиви, покликання до педагогічної діяльності. А також суспільну активність, домінантність, соціальний оптимізм тощо.

Професійна компетентність - це рівень поінформованості, авторитетності педагога, що дозволяє йому продуктивно вирішувати навчально-виховні завдання, котрі виникають у процесі підготовки кваліфікованого фахівця, формування особистості іншої людини. У структуру професійної компетентності входять: суспільно-політична поінформованість, психолого-педагогічна ерудиція, педагогічна техніка, уміння й навички у певній галузі тощо.

Психологічною основою компетенції є готовність до постійного підвищення своєї кваліфікації, мобільність професійних функцій.

Професійно-важливі якості - це система стійких особистих якостей, що створюють можливість успішного виконання професійної діяльності.

Реалізація виховальної функції вимагає від педагога комплексу

значимих якостей, до яких належать такі властивості, як ідейна переконаність, обов'язковість, громадянська свідомість, колективізм, відповідальність і соціальний оптимізм. Насамперед варто мати на увазі, що педагогіка лише наполовину наука, а наполовину мистецтво. Тому перша вимога до професійного педагога - це наявність педагогічних здібностей. Імена талановитих педагогів широко відомі, а от про бездарних педагогів говорити не прийнято. Але ще Ч.Дарвін, згадуючи свої студентські роки, говорив: «Лекції доктори Донкана - це щось, про що страшно згадати, лекції Джемсона з геології та зоології неймовірно мляві. Єдиний ефект, справлений ними на мене, полягав у тому, що я вирішив ніколи у своєму житті не читати жодної книги з геології й нізащо не вивчати цієї науки».

На жаль, і донині в педагогічних вузах при наборі студентів не проводиться діагностика їхньої педагогічної обдарованості; беруть усіх, хто витримає загальноосвітній конкурс. От чому в школи та інші навчально-виховні установи потрапляє багато професійно непридатних людей, що негативно, а часом просто жахливо позначається на їхніх учнях і вихованцях. Друга специфічна риса педагогічної діяльності - багатофакторність виховного процесу. Виховний процес триває в родині, школі, позашкільних установах, під час всіх формальних і неформальних контактів вихованця з іншими людьми, під час його звертання до літератури, мистецтва, засобів масової інформації. Успіх у вихованні кожної конкретної людини залежить від впливу багатьох факторів і умов. Однак це не принижує ролі професійного педагога. Він виступає головним координатором, коментатором, опонентом, своєрідним фільтром всіх виховних впливів. А ці функції педагог може виконати, лише будучи різнобічно освіченою людиною. Педагога неможливо переучити, і насправді ніякі знання для нього не будуть зайвими, надлишковими. Стало вже банальним порівнювати педагога з акумулятором. Але акумулятор треба періодично підзаряджати. От чому педагогові так необхідно мати час для самовдосконалення, постійного підвищення своєї кваліфікації. Третя специфічна риса виховного процесу -

його тривалість. Зазвичай, процес виховання йде з різною швидкістю, але сильно форсувати його не можна. Адже для того, щоб пізнати людину, потрібно, як каже народне прислів'я, «пуд солі з нею з'їсти». Не можна швидко виховати чуйну працювиту людину. Особливо повільно йде процес перевиховання. Немає таких швидкодіючих методів, які б дозволили егоїста швидко переробити в альтруїста, а ледаря - в трудівника. А це, у свою чергу, робить результати виховання малопомітними, прихованими. Дуже часто педагог, докладаючи багато зусиль, довго не бачить позитивних змін. Успішно працювати в таких умовах може тільки терплячий оптиміст.

Терпіння й оптимізм - це найважливіші професійні якості педагога. Може тому педагоги нашої країни можуть так довго успішно працювати в умовах перманентної бідності. Роздратованість - це іржа педагогічної кваліфікації, і якщо ця іржа стала частиною особистості, другою натурою, треба терміново міняти професію. Четверта особливість процесу виховання - концентризм у змісті виховної роботи. Це означає, що в процесі виховання до одних і тих самих якостей особистості доводиться багаторазово повертатися. П'ята специфічна риса виховання полягає в тому, що це активний двосторонній процес. Тому найважливіше завдання педагога - виховати в учнів постійну потребу в самоаналізі, самооцінці, самовихованні. Необхідно викликати у вихованців хвилю власних зусиль, розбудити їхню внутрішню активність, максимально розвинути їхню самостійність. Успішне вирішення цих завдань вимагає від педагога розвинутої емпатії, тобто здатності бачити ситуацію очима іншої людини, уміння поставити себе на місце свого вихованця й глянути на проблему його очима. Шостою особливістю виховання є те, що результати цього процесу малопомітні для зовнішнього сприйняття.

Перевірити й оцінити роботу вихователя досить важко. Як і всі велике, її видно на відстані. Звичайно, на відстані не географічній, а на часовій. Тому педагог має бути готовий до того, що його зусиль не тільки швидко не побачать, але його ще й лаяти будуть, як кажуть, за чужі гріхи. От чому

педагог повинен бути дуже скромною людиною, і не тільки щоб бути належним прикладом для своїх вихованців, але й для збереження своєї душевної рівноваги при нерідких, на жаль, випадках несправедливого ставлення до себе. І, нарешті, сьома особливість процесу виховання: це діяльність, спрямована в майбутнє. Кожний педагог повинен пам'ятати, що його вихованці вступають у життя за змінюваних умов, в інших суспільних відносинах.

Педагогічний професіоналізм пов'язаний ще з поняттям майстерності педагогічного спілкування. Важко собі уявити спілкування, яке б зовсім не несло пізнавального або виховного заряду. Проте в літературі й практиці усе більше використовується порівняно «молоде» словосполучення: педагогічне спілкування. Професор А.А. Леонтьєв визначає його так: «Педагогічне спілкування - це професійне спілкування викладача з учнями на уроці або поза ним (у процесі навчання й виховання), що має певні педагогічні функції й спрямоване (якщо воно повноцінне й оптимальне) на створення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію навчальної діяльності й відносин між педагогом і учнем усередині учнівського колективу».

Ефективність педагогічного впливу значною мірою буде визначатися вольовими якостями педагога, його наполегливістю, ініціативністю, цілеспрямованістю, рішучістю та самостійністю. Поряд із цими якостями йому важливо мати витримку, дисциплінованість, гнучкість поведінки, здатність передбачати реакцію учнів при зміні педагогічної ситуації, готовність до перебудови способів впливу, здатність до співробітництва з учнями.

Педагогічна діяльність висуває високі вимоги до емоційної сфери особистості. Емоційна чуйність, здатність поставити себе на місце учня, емпатія, доброта, душевна щедрість поряд з такими стабілізуючими емоційний стан властивостями як урівноваженість, впевненість у собі, самовладання, саморегуляція емоційних проявів, становить необхідні умови педагогічної взаємодії з учнями.

Керування навчально-виховним процесом вимагає від педагога інтересу до суспільної роботи, схильності до організаторської діяльності, здатності відображати психологічний настрій навчальної групи, наявності установки на досягнення успіху, високої якості навчально-виховної роботи, особливої чутливості до міжособистісних відносин, уміння проектувати й створювати педагогічні ситуації, адекватно й швидко реагувати на їхні зміни, вимогливості, практичної спрямованості розуму, критичності, відповідальності.

Важливим компонентом великої групи професійно значимих якостей педагога є комунікативність - якість необхідна для виконання будь-якої педагогічної діяльності. Це товарицькість, емоційна експресія, розвинене мовлення (правильна вимова, логічність, стрункість викладу думок і т. ін.), педагогічний такт, здатність прочитати душевний стан учня з виразу обличчя, міміки, жестів, пози, ходи.

